

BOLALARDA KOGNITIV RIVOJLANISH JARAYONINING TARBIYADAGI O‘RNI VA PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Muallif: **Orziqulova Irodaxon Mamirjonovna**

Qo‘qon Universiteti Andijon filiali

psixologiya sirtqi ta’lim 24_03 talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada bolalarning kognitiv rivojlanish jarayoni, uning tarbiyaviy faoliyat bilan uzviy bog‘liqligi va pedagogik jarayon samaradorligiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy jihatdan yoritiladi. Kognitiv rivojlanish — idrok, xotira, tafakkur, diqqat, tasavvur va nutqning shakllanishi bilan bog‘liq murakkab psixik tizimdir. Maqolada J. Piajening kognitiv bosqichlar nazariyasi, L. Vygotskiyning sotsiokultural yondashuvi hamda zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar asosida tarbiya jarayonida kognitiv faoliyatni qo‘llab-quvvatlashning muhim jihatlari tahlil qilinadi.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности когнитивного развития детей и его влияние на воспитательный процесс. Подчеркивается, что развитие внимания, памяти, мышления и речи является фундаментом успешного обучения и формирования личности.

Annotation: This article discusses the mechanisms of children's cognitive development and its role in educational practice. It highlights how cognitive processes such as attention, memory, reasoning, and language significantly impact learning outcomes and personality growth.

Kalit so‘zlar: Kognitiv rivojlanish; tafakkur; idrok; xotira.

Kirish

Bola psixologiyasida kognitiv rivojlanish inson psixikasining eng muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Chunki bolada tafakkurning mukammal shakllanishi, idrokning aniqligi, xotira jarayonlarining barqarorligi va nutqning rivoji uning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatini belgilab beradi. Umumiy psixologiya tadqiqotlarida

ta'kidlanishicha, kognitiv faoliyatning o'sish dinamikasi bolada atrof-muhitni tushunish, muammolarni hal qilish, mantiqiy fikrlash, ijtimoiy tajribani o'zlashtirish va bilimni qayta ishlash darajasini belgilaydi. Shuningdek, tarbiyaviy jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan bolaning kognitiv tayyorligi bilan bog'liq bo'lib, pedagogik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi rivojlanish sur'atiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek, bolaning intellektual o'sishi ijtimoiy muhit, kattalarning ko'magi va muloqot sifatiga bog'liqdir. J. Piajening nazariyasi esa kognitiv rivojlanishning bosqichma-bosqich kechishini ilmiy asoslab, tarbiyaviy faoliyatda yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Bugungi ta'lim tizimida bolalarning kognitiv jarayonlarini rivojlantirish nafaqat o'quv samaradorligini oshiradi, balki shaxs sifatida mustaqil fikrlash, tahliliy qarash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Shu sababli kognitiv rivojlanish tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi.

Asosiy qism

Bolalarda kognitiv rivojlanish jarayoni bir necha asosiy psixologik mexanizmlar orqali kechadi. Ularning birinchisi — idrok bo'lib, bola aynan idrok orqali atrofdagi rang, shakl, tovush, harakat va predmetlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta yoshda sensor-motor tajribaning boyligi kognitiv rivojlanishning asosiy omillaridan biridir. Ikkinchi mexanizm — xotira. Bola avval qisqa muddatli xotiraga tayanadi, keyinchalik uzoq muddatli xotira shakllana boshlaydi. Xotiraning kuchli bo'lishi tarbiya jarayonida berilayotgan ma'lumotlarning o'zlashtirilish darajasini oshiradi. Uchinchisi — tafakkur. Tafakkur bolaning muammolarni yechish, umumlashtirish, solishtirish, tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Piajening tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bolalar mantiqiy fikrlashni bosqichma-bosqich egallaydi va har bir bosqich tarbiya metodlarini mos ravishda tanlashni talab qiladi. To'rtinchisi — diqqat bo'lib, u o'quv faoliyatining asosiy psixologik sharti hisoblanadi. Diqqatning barqarorligi, ko'chuvchanligi va taqsimlanishi bolaning o'quv jarayoniga moslasha olishiga bevosita ta'sir qiladi. Beshinchisi — nutq. Nutq orqali bola nafaqat muloqot qiladi, balki o'z fikrlarini tartibga soladi, tushunchalarni shakllantiradi va bilimni mustahkamlaydi.

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, miyaning frontal sohalari kognitiv boshqaruv, o'zini nazorat qilish, maqsadni belgilash va rejalashtirish uchun javobgardir. Shu bois tarbiyada o'yin, muammoli vaziyatlar, mantiqiy mashqlar, interfaol topshiriqlardan foydalanish frontal rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Kognitiv rivojlanishning tarbiyadagi o'rni shundaki, pedagogik faoliyat har bir bolaning individual kognitiv profilini hisobga olgan holda qurilganda ta'lim samaradorligi keskin oshadi. Shuningdek, kognitiv jarayonlar kuchli bo'lgan bolalar ijtimoiy vaziyatlarda ham mustaqil fikrlash, muvozanatli qaror qabul qilish, emotsiyalarni boshqarish va rol munosabatlarni to'g'ri idrok etish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi. Demak, kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash tarbiyaviy jarayonning muhim psixologik omilidir.

Taklif

Kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun ta'lim muassasalarida interfaol metodlarni kengaytirish, diqqat va xotirani rivojlantiruvchi mashqlarni joriy etish, mantiqiy o'yinlar va muammoli topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Ota-onalar esa bola bilan muloqotni kuchaytirishi, kitob o'qishga rag'batlantirishi va intellektual faoliyat uchun qulay muhit yaratishi lozim.

Xulosa

Kognitiv rivojlanish bola shaxsining intellektual, ijtimoiy va emosional o'sishida hal qiluvchi omil bo'lib, tarbiya samaradorligini belgilovchi psixologik asosdir. Bola idroki, xotirasi, tafakkuri, diqqat va nutqining o'sishi uning o'quv faoliyatiga moslasha olish qobiliyatini kuchaytiradi. Ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, kognitiv jarayonlarni qo'llab-quvvatlash bola shaxsining mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri yo'l tanlash, ijtimoiy vaziyatlarni tushunish va o'z xulqini boshqarish kabi ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Tarbiya jarayoni kognitiv rivojlanish mexanizmlariga mos tarzda tashkil etilsa, bola psixologik barqaror, faol, tashabbuskor va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanadi. Shu sababli pedagog va ota-onalarning kognitiv rivojlanish qonuniyatlarini chuqur bilishi, ularni tarbiya amaliyotida qo'llashi va zamonaviy psixologik tavsiyalarga tayanishi muhimdir. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, kognitiv rivojlanish tarbiyaning

poydevori bo‘lib, bolani intellektual, ijtimoiy va emosional jihatdan yetuk shaxs etib kamol toptirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press, 1952. – 419 p.
2. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech’. Moskva: Labirint, 1999. – 352 b.
3. Luria A.R. The Working Brain. New York: Basic Books, 1976. – 355 p.
4. G‘oziev E. Bola psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2017. – 368 b.
5. Berk L. Child Development. Pearson, 2021. – 730 p.
6. Siegler R. Cognitive Development. Springer, 2019. – 510 p.